กิตติมา
จารีประสิทธิ์

pollination

นักล่าสมบัติแห่งสายน้ำ

บันทึกการเดินล่องแม่น้ำโขง

01 เรื่องเล่าของนายพราน

แต่กาลก่อน ก่อนการเกิดขึ้นของพรมแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ มีนายพรานผู้หนึ่งนามว่า 'ตาจึ่งขึ่งตั้งแดง' เขารูปร่างสูงใหญ่ล่ำสัน, มีฝีมือในการล่าสัตว์, และมีจมูก**สีแดงก่ำ** วันหนึ่งนายพรานออกตามล่าควายเงินมาจากหลวงพระบาง (ที่เรียกกันว่าควายเงินก็เพราะมูลของควายเป็นก้อนเงิน) เขาเห็นควายเงินกำลังกินน้ำอยู่ที่ริมน้ำโขงจึงพยายามดักซุ่มยิง

แต่มีชาวบ้านแล่นเรือผ่านมาพอดี ควายเงินจึงตกใจตื่นวิ่งเตลิดหนีขึ้นไปบนเขาลูกหนึ่ง (ต่อมาได้ชื่อว่า "ภูควายเงิน") ทำให้นายพรานยิงพลาดโดนถูกเขาอีกลูกจนพังทลายไปด้านหนึ่งและกลายเป็นหน้าผาสูงชัน (ชาวบ้านเรียกว่า "ภูผาแบ่น") นายพรานโกรธชาวบ้านที่แล่นเรือผ่านอันเป็นต้นเหตุให้ควายเงินหนีไปจึงกลั่นแกล้งด้วยการขนหินมาขวางกั้นลำโขงไม่ให้เดินเรือผ่านได้ นายพรานทำการเกือบจะสำเร็จ มีสามเณรรูปหนึ่งมาเห็นเข้า เณรออกอุบายหลอกให้นายพรานใช้ไม้เฮียะ (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) ผ่าซีกหาบหินแทนการขนด้วยมือ ไม้เฮียะเมื่อผ่าแล้วจะเป็นสันคมกริบ เมื่อนายพรานใช้หาบหิน ไม้นั้นก็บาดคอสร้างความเจ็บปวดจนในท้ายที่สุดนายพรานนอนตายคุดคู้อยู่ที่ริมโขง ชาวบ้านจึงเรียกว่าแก่งหินเหล่านั้นว่า "แก่งคุดคู้"

ในพื้นที่หลายแห่งของประเทศไทยมักเล่าเรื่องราวของผู้คน ชุมชนผ่านตำนานความเชื่อของบริเวณนั้นตามที่บนแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์เช่นเดียวกันกับแก่งคุดคู้ คำว่า "แก่ง" นี้หมายถึงโขดหินที่กั้นแม่น้ำ ส่วนคำว่า "คุดคู้" คือท่วงท่าในการนอนของตาจึ่งขึ่งตั้งแดง ในปัจจุบันที่แห่งนี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวชื่อดังสำหรับพักผ่อนหย่อนใจริมน้ำโขง ณ หมู่บ้านบ้านน้อย ตำบลเชียงคาน จังหวัดเลย แต่เดิมบริเวณนี้เป็นพื้นที่รกร้างจนกระทั่งราว 100 ปีที่แล้วมีชาวบ้านจำนวนห้าครอบครัวได้ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยและทำการเพาะปลูกปลูกฝ้ายและมันสำปะหลังร่วมไปกับการหาปลา เวลาผ่านไปเมื่อมีถนนตัดผ่านการเดินทางสะดวกขึ้นชาวบ้านเริ่มตั้งแพงลอยขายอาหารบริเวณริมฝั่งโขง หลังจากนั้นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเข้ามาปรับปรุงพื้นที่ทำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2533 โดยมีการสร้างศาลาและสร้างรูปปั้นตาจึ่งขึ่งตั้งแดงขนาดใหญ่ให้กลายเป็นแลนด์มาร์คสำหรับการท่องเที่ยว

แผ่นป้ายพร้อมภาพประกอบตำนานที่มาของชื่อ "แก่งคุดคู้" ตั้งอยู่ด้านหน้าทางลงท่าเรือแก่งคุดคู้

การสร้างรูปปั้นจำลองของ 'ตาจึ่งขึ่งตั้งแดง' ดูเหมือนว่าจะไม่ได้มีไว้แค่ใช้ถ่ายรูปเพียงอย่างเดียว แต่สะท้อนถึงนัยยะสำคัญของการเป็น 'ฮวงจุ้ยเชิงสัญลักษณ์' ร่วมอยู่ด้วย ประติมากรรมขนาดใหญ่กว่าสิบเมตรนี้อยู่ในท่วงท่ากางธนู หันหัวลูกศรไปยังประเทศลาว ราวกับกำลังข่มขู่ ทั้งยังมีลักษณะคล้ายเครื่องรางตามความเชื่อเรื่องการปกปักเขตแดน ห้ามมิให้ประเทศเพื่อนบ้านรุกราน

เมื่อธุรกิจการท่องเที่ยวกลายเป็นรายได้หลักสำคัญของคนในชุมชน จึงมีที่พักอยู่ใกล้ ๆ หลายแห่ง

พระใหญ่ภูคกงิ้ว

พระพุทธรูปปางลีลาประทานพร สูง 19 เมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาบริเวณปากลำน้ำเหืองจรดกับแม่น้ำโขง สร้างขึ้นโดยกองทัพภาคที่ 2 และประชาชน เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแก่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

เราจึงมักเห็นการสร้างรูปเคารพเชิงสัญลักษณ์ที่มีลักษณะแบบเดียวกันนี้ในพื้นที่บริเวณพรมแดนหลายแห่ง เช่น ชายแดนจังหวัดเลยมีการสร้างสกายวอล์คเพื่อเป็นจุดชมวิวแห่งใหม่ ทั้งยังสร้างพระพุทธรูป "พระใหญ่ภูคกงิ้ว" หันหน้าไปยังประเทศลาวราวกับเป็นเรื่องบังเอิญ

สกายวอล์ค ภูคกงิ้ว สถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ของจังหวัดเลย

เครดิตภาพจากผู้ใช้เฟสบุ๊ค Rattakit Malathong.

ภาพแก่งคุดคู้ (ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2557)
เครดิตภาพถ่าย: MThai

ภาพแก่งคุดคู้ (ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2562)
เครดิตภาพถ่าย: MGR ออนไลน์

02 ไม่มีใครเป็นชาวประมง แต่เพียงอย่างเดียว

ช่วงปลายปี พ.ศ. 2562 ภาพโขงแล้งน้ำกลายเป็นประเด็นใหญ่ในหน้าข่าวไฮเซียลมีเดียใน

เรื่องศักดิ์ อนุวัตรวิมล
ศิลปิน

นาตาลี
นักศึกษาฝึกงาน

ประเทศไทย ตามมาด้วยภาพน้ำโขงเปลี่ยนสีจากสีน้ำตาลส้ม**เป็นสี**ฟ้า[1] **เนื่องจากน้ำขาดแร่ธาตุหลังเขื่อนไซยะบุรี ในประเทศลาว เดินหน้าทดลองผลิตกระแสไฟฟ้า ความเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์แม่น้ำโขงอันแจ่มชัดนี้สร้างความสนใจให้แก่ศิลปิน เรืองศักดิ์ อนุวัตรวิมล รวมถึงตัวข้าพเจ้าที่ได้ไปเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ด้วยตาตนเอง**

เครดิตภาพ: Post Today

การเดินทางของเราเริ่มขึ้นในช่วงต้นเดือนมิถุนายน หลังจากที่รัฐบาลประกาศผ่อนปรนมาตรการล็อคดาวน์ ไม่ให้มีการท่องเที่ยวระหว่างจังหวัด เนื่องจากการระบาดของโควิด–19 ข้าพเจ้ารับอาสาเป็นคนขับรถ พร้อมกับผู้ช่วยที่เป็นนักศึกษาฝึกงาน ตั้งต้นจากจังหวัดเชียงใหม่ ข้ามภูมิภาคไปยังภาคอีสานและแวะรับศิลปินผู้มาจากกรุงเทพด้วยรถไฟ เขามาถึงก่อนแล้ว และรอคอยเราที่ร้านกาแฟของผู้ใหญ่บ้าน

ตำนานที่นำดึงดูดประกอบกับภาพความแห้งแล้งจากหน้าข่าว ทำให้เราตัดสินใจเริ่มต้นทริปที่แก่งคุดคู้

1
ปัญหาสิ่งแวดล้อมแม่น้ำโขงได้รับการถ่ายทอดสู่สาธารณะเป็นวงกว้างมากขึ้นจากการที่สำนักข่าวหลายแห่งในระดับประเทศ ไม่ว่าจะเป็น BBC Thailand และ Thai PBS รวมทั้งการที่ประชาชนมีสมาร์ทโฟนสามารถถ่ายทอดเรื่องราวของปัญหาแม่น้ำโขงได้ด้วยตนเอง ทั้งบนหน้าไฮเซียลมีเดียส่วนบุคคลและในกลุ่มหรือเพจเฟซบุ๊กของชุมชนได้อย่างรวดเร็วมากขึ้น

เช้าตรู่ของวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2563 เราออกมาเดินริมหาดหิน มีเรือลำหนึ่งแล่นผ่าน ชาวประมงหลายคนตะโกนทักทาย ชักชวนพวกเรานั่งเรือไปด้วยกัน ด้วยความที่วันนี้เรามีนัดแล้ว เราบอกลุงว่าให้มารับพวกเราใหม่เช้าวันพรุ่งนี้ ลุงตบปากรับคำและสัญญาว่าจะปิ้งปลาให้มา

วันรุ่งขึ้น มีลุงเพียงคนเดียวมารับเรา คือ ลุงประเสริฐ อายุประมาณ 60 ปี เมื่อไปถึงแพ ลุงตระเตรียมปลาให้ตามสัญญา ปลากดแก้วขนาดกลางสองตัวถูกหยิบขึ้นมาจากตระกร้าในแม่น้ำ เรือนแพซึ่งเป็นบ้านของเขาสร้างจากไม้ ตีเป็นห้องให้เทียบเรือหาปลาจอดได้ มีส่วนที่แคร่ไม้ไผ่สำหรับไว้นั่ง แพมีขนาดใหญ่พอที่จะจอดเรือขนาดเล็กได้ถึงสี่ห้าลำ โดยปกติเขาอาศัยอยู่กับเพื่อน แต่วันนี้เพื่อนออกไปรับสิทธิ์ "เราชนะ" โครงการมอบเงินเยียวยาจากรัฐบาลที่ให้ผู้มีรายได้ไม่เกิน 300,000 บาทต่อปี ด้วยการลงทะเบียนผ่านแอปพลิเคชันและยืนยันตัวจากเลขบัตรประชาชน ลุงประเสริฐไม่ได้รับสิทธิ์นั้น เนื่องจากระบบไม่สามารถยืนยันตัวตนของเขาได้ แม้ว่าลุงจะมีบัตรประชาชนแบบสมาร์ตคาร์ดก็ตาม การกินปลาแม่น้ำย่างสดจึงเป็นไปอย่างหม่นหมอง พวกเราทุกคนต่างรู้สึกไม่ดีกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับลุง นโยบายของรัฐบาลเป็นเพียงแค่การเยียวยาจอมปลอมที่เข้าไม่ถึงทุกคน[2]

ลุงประเสริฐไม่ได้มีอาชีพหาปลาเพียงอย่างเดียว หากยังรับจ้างขับเรือท่องเที่ยวชมทิวทัศน์ริมฝั่งโขง เราจ้างลุงเพื่อนั่งเรือจากแก่งคุดคู้ไปถึงเชียงคาน แต่เรือที่ใช้เป็นเรือที่ลุงเช่ามาอีกทีหนึ่ง เรือท่องเที่ยวนี้มีขนาดใหญ่กว่าเรือหาปลาถึงสี่เท่า ราคาเหมารวมอยู่ที่ 1,000 บาทต่อเที่ยว

2
รัฐบาลไทยยังมีมาตรการให้ความช่วยเหลือประชาชน ผู้ได้รับผลกระทบจากโควิด–19 อีกหลายโครงการ เช่น คนละครึ่ง, เราเที่ยวด้วยกัน, ม33เรารักกัน, และเราไม่ทิ้งกัน โครงการเหล่านี้มีเงื่อนไขเฉพาะกลุ่มบุคคล แต่ทั้งหมดนี้ต้องลงทะเบียนรับสิทธิ์ผ่านระบบอินเทอร์เน็ตและมีจำนวนสิทธิ์จำกัด ดังตัวอย่างโครงการเราไม่ทิ้งกัน สำหรับกลุ่มแรงงานลูกจ้าง, ลูกจ้างชั่วคราว, ผู้ประกอบอาชีพอิสระ, รวมถึงผู้ประกอบการรายย่อย โดยให้เพียง 3 ล้านสิทธิ์จากผู้มีสิทธิ์ 20.4 ล้านคน มาตรการของรัฐถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากถึงความไร้ประสิทธิภาพและการออกนโยบายที่มีครอบคลุมไม่ทั่วถึงประชาชนทุกคน ราวกับไม่ตระหนักถึงความทุกข์ร้อนของประชาชนสามารถอ่านเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหานโยบายการเยียวยาได้ที่ https://www.bbc.com/thai/thailand-52350798

ตู้ไอศกรีมสำหรับเก็บปลาที่มีขนาดเล็กเกินกว่าที่จะขายในตลาด เพื่อเป็นวัตถุดิบเอาไว้หานเอง

นอกจากคนที่อาศัยอยู่ในเรือนแพแล้ว ยังมีแม่ไก่ที่คอยออกไข่ไปทั่วแพ

หน้าเรือนำเที่ยว มีแจกันดอกไม้สำหรับไหว้แม่ย่านาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเรือแต่ละลำที่ชาวเรือให้ความเคารพนับถือ เพราะเชื่อว่าแม่ย่านางจะคลบันดาลให้ชาวประมงผู้เป็นเจ้าของเรือมีโชคลาภ แคล้วคลาดปลอดภัย

ระหว่างการนั่งเรือเราต่างรู้สึกได้ถึงบรรยากาศอันเงียบเชียบ ทั้งร้านค้าร้านอาหารต่างไร้ซึ่งนักท่องเที่ยวอันเป็นผลพวงการระบาดของโควิด-19

ในกลุ่มประมงท้องถิ่น มีชายคนหนึ่งเป็นผู้มีความบกพร่องทางการพูด/ได้ยิน หุกคนต่างบอกว่าเขาเป็นนักดกปลาที่เก่งที่สุด วันนั้นเขาดกปลาเอิน หรือปลายี่สกไทยตัวใหญ่ได้

เราพบว่ามีการสร้างทางเดินริมฝั่งโขงเพื่อเป็นเขื่อนกั้นดินไม่ให้ทรุดตัวลงไปจากการที่ปริมาณน้ำโขงผันผวน เราเดินลัดเลาะไปจนเจอชุมชนหัตถกรรมที่ประดิษฐ์ตอกไม้ปลอมจากเกล็ดปลาแม่น้ำย้อมสีเพื่อเป็นเครื่องประดับ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ประจำหมู่บ้านที่ไว้ขายนักท่องเที่ยว แทบจะไม่มีส่วนไหนของปลาเลยที่ถูกทิ้งให้เสียของ

นอกจากนี้ เรายังไปพบกลุ่มประมงท้องถิ่น มีชาวประมงอาสาสมัครและปราชญ์ชาวบ้านเล่าเรื่องวิถีประมงแบบดั้งเดิม ทั้งเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการล่าปลาบึก หรือ "เจ้าแห่งลำน้ำโขง" ปลาหนังน้ำจืดขนาดใหญ่เกือบเท่าวัว เนื่องจากปลาบึกกินแต่สาหร่าย หรือ "ไก" เป็นอาหาร (หรืออาจเรียกว่าปลาบึกเป็นมังสวิรัติก็ว่าได้) ชาวบ้านจึงเชื่อว่า ปลาบึกเป็นปลาจำศีล มีเจ้าที่เจ้าทางคุ้มครอง ผู้ใดกินปลาบึกแล้วจะอายุยืน สุขภาพดี มีโชคลาภ ดังนั้นการจะล่าปลาบึกจึงต้องขออนุญาตต่อพญานาคผู้เป็นใหญ่ในลำน้ำโขงก่อน การจับปลาบึกจึงสัมพันธ์กับพิธีกรรมบวงสรวงเพื่อให้พญานาคที่ปกปักรักษาปลาบึกรับรู้และเพื่อให้ช่วยคุ้มครองป้องกันภัย

การพึ่งพาประมงน้ำโขงอย่างเดียวในการเลี้ยงชีพจึงไม่ใช่ทางเลือกของคนในพื้นที่อีกต่อไป

พญานาค เทพเจ้าผู้ปกปักรักษาสายน้ำ

คุณป้าคนหนึ่งจากกลุ่มประมงท้องถิ่นเล่าให้ฟังว่า ปัจจุบันไม่มีปลาบึกขนาดใหญ่ตามธรรมชาติอีกต่อไปแล้ว ไม่มีใครเห็นสิ่งมีชีวิตชนิดนี้มากว่า 30 ปีแล้วจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแม่น้ำโขง นั่นหมายความว่าไม่มีพิธีกรรมใด ๆ ด้วยเช่นกัน แล้วปลาบึกที่เราทานกันในร้านมาจากไหน?

ในกลุ่มประมงท้องถิ่น มีชายคนหนึ่งเป็นผู้มีความบกพร่องทางการพูด/ได้ยิน หุกคนต่างบอกว่าเขาเป็นนักดกปลาที่เก่งที่สุด วันนั้นเขาดกปลาเอิน หรือปลายี่สกไทยตัวใหญ่ได้

ปลาบึก

เราเดินทางไปศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด จังหวัดเลย ที่นี่มีพันธุ์ปลามากมาย รวมถึงปลาบึกด้วย ภาระกิจสำคัญของศูนย์ฯ ด้านหนึ่งคือการขายลูกปลาสำหรับการเพาะเลี้ยง และการเพาะพันธุ์ปลาสำหรับนำไปปล่อยในแหล่งน้ำ เพื่อเติมเต็มสิ่งที่ไม่มีอยู่ให้คงอยู่ แม้ว่าการปล่อยปลาบึกจากการผสมเทียมนั้นจะเพิ่มความเสี่ยงต่อความสมดุลของระบบนิเวศแม่น้ำโขง

03 ทรายแมวสำหรับปลาตาย

GETTY IMAGES

แม่น้ำโขงช่วงที่ไหลผ่าน อ.สังคม จ.หนองคาย เหือดแห้งจนเห็นสันดอนทรายกลางแม่น้ำ ภาพนี้บันทึกไว้เมื่อวันที่ 28 ต.ค. 2562 ก่อนที่เขื่อนไซยะบุรี ซึ่งอยู่ห่างจากจุดนี้ไปประมาณ 300 กม. จะเริ่มเดินเครื่องผลิตกระแสไฟฟ้าเมื่อ 29 ต.ค.

เขื่อนตอนบนของแม่น้ำโขงสร้างขึ้นแบบขั้นบันได มีจำนวน 11 แห่ง เขื่อนที่อยู่ในประเทศจีนมีผลกระทบต่อระดับน้ำในแม่น้ำโขงตอนล่างบริเวณพรมแดนไทย — ลาวที่ผันผวนขึ้นลงไปตามการใช้งานของเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าและเกษตรกรรมในจีน

หนึ่งในตัวการสำคัญของการที่ระบบนิเวศริมโขงเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาเริ่มขึ้นหลังจากการเดินหน้าเต็มกำลังของเขื่อนไฟฟ้าพลังงานน้ำไซยะบุรี ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2562 เขื่อนแห่งนี้คือเขื่อนน้ำโขงตอนล่างแห่งแรก สำหรับผลิตกระแสไฟฟ้าเชิงพาณิชย์ เพื่อส่งขายให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย นอกจากนี้แล้วยังมีอีก 10 เขื่อนที่กำลังวางแผนก่อสร้างกั้นแม่น้ำโขงทั้งในจีน, ลาว, ไทย, และกัมพูชา

เขื่อนไซยะบุรี (ถ่ายเมื่อเดือน มิถุนายน พ.ศ. 2562)
เครดิตภาพถ่าย: Bangkok Biz news

การเดินทางด้วยการขับรถเลียบริมโขงไปเรื่อย ๆ ในครั้งนี้ แม้จะมีเป้าหมายหลักเพื่อช่วยสนับสนุนศิลปินในการเก็บซากสัตว์สำหรับสร้างชิ้นงานศิลปะ เพื่อสะท้อนถึงความหลากหลายและการเสื่อมโทรมของนิเวศแม่น้ำโขง แต่ในระหว่างการเดินทางเราก็ได้เป็นประจักษ์พยานของความเปลี่ยนแปลงนี้ไปพร้อมกัน

เราขับรถไปตามถนนหมายเลข 211 ถนนเส้นเรียบริมโขง จากจุดหนึ่งไปอีกจุดหนึ่ง ผ่านทั้งปากชม, พันโขดแสนไคร์, หนองปลาบึก, รัตนาวาปี, แก่งอาฮง, สังคม, ศรีเชียงใหม่, โพนพิสัย, และสะดือโขง เราเลือกจุดค้นหาจากการดูภูมิทัศน์ผ่านภาพถ่ายจากดาวเทียม ขณะเดียวกันก็คอยสอดส่องสายตาและมองหาที่ ๆ จะลงไปค้นหาซากสัตว์ตามสัญชาตญาณนักล่าในตัว

ส่วนหนึ่งจากที่เราค้นพบ

ไส้เดือนแม่น้ำโขง

โดยปกติแล้วไส้เดือนแม่น้ำโขงเลื่องชื่อจากขนาดที่ใหญ่เท่าหัวนิ้วโป้งผู้ใหญ่และยาวได้ถึงสองเมตรจนถึงแปดเมตร เมื่อเห็นรูไส้เดือน เราจึงขุดดินลงไปเพื่อพิสูจน์แต่ก็พบว่าตัวที่เราเจอยาวเพียงหนึ่งศอกเท่านั้น

หอยที่เจอตอนยังมีชีวิตอยู่

สุสานหอย

เราแวะที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้กับอำเภอสังคม นอกจากเราจะเจอเศษซากหอยจำนวนมาก บางตัวหน้าเหมือนหอยแมลงภู่แต่มีขนาดเล็กเท่าเล็บนิ้วก้อย ชาวบ้านเล่าว่าเพิ่งเคยเห็นหอยชนิดนี้ไม่ถึง 2ปี โดยที่ไม่รู้ว่ามีที่มาจากที่ใด

สาหร่ายไก

สาหร่ายน้ำจืดที่ขึ้นตามโขดหินในแม่น้ำโขง ชาวบ้านมักเก็บไปขายในหน้าแล้ง สาหร่ายสีเขียวสดนี้เป็นแหล่งอาหารสำคัญของบรรดาปลาน้ำจืด เราไม่พบเห็นสาหร่ายชนิดนี้เลยตลอดการเดินทาง แต่กลับเจอที่บ่อเลี้ยงปลาที่ว่างอยู่ของศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดแทน เจ้าหน้าที่บอกว่ามันน่าติดมากับน้ำในแม่น้ำโขงเมื่อนานมาแล้ว

ซากสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงลูกด้วยนม

เราไม่ได้พบเจอแต่ปลาเท่านั้น แต่เรายังเจอกระดูกสุนัข, กราม วัว, และ กระโหลกแพะ ที่ถูกพัดพามากับสายน้ำติดอยู่ตามโขดหินรวมถึงพุ่มไม้ต่าง ๆ ราวกับว่าสายน้ำแห้งนี้เป็นที่พึ่งและเป็นบ้านหลังสุดท้ายให้สรรพชีวิต

สวนผักร้าง

เพราะการผันผวนจากการปล่อยน้ำจากเขื่อนไม่แน่นอนทำให้ชาวบ้านต้องเลิกทำเกษตรกรรมริมโขง

พันโขดแสนไคร์

หมู่บ้านนี้ตั้งชื่อตามภูมิทัศน์ที่เต็มไปด้วยโขดหินและต้นไคร้หางนาค ต้นไม้ชนิดพุ่มที่จะขึ้นตามโขดหินสามารถเติบโตได้ดีเมื่อระดับน้ำลดในหน้าแล้ง แต่เมื่อระดับน้ำโขงผันผวนในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมาทำให้ไม่มีฤดูกาลเหมือนแต่ก่อน ต้นไคร้จึงล้มตายกลายเป็นหมู่บ้านพันโขดไร้ไคร้

ภาพด้านบน: พันโขดแสนไคร์ถ่ายเมื่อปี 2561
(เครดิตภาพถ่าย: Sanook)

ปลาปักเป้าน้ำจืด

ในประเทศไทยมีปลาปักเป้าน้ำจืด 9 ชนิด โดยมี 4 ชนิดที่เป็นพิษ ตัวที่เราพบน่าจะเป็นปลาปักเป้าดำ หนึ่งในสายพันธุ์ที่มีพิษร้ายแรง มีหลายกรณีที่ชาวบ้านในภาคอีสานเสียชีวิตจากการกินปลาปักเป้าน้ำจืด เพราะยังไม่มีตัวยาใดที่แก้พิษได้

1

2

3

4

5

6

7

ปลาน้ำจืดหลากหลายชนิด

1 ฟองดินสีแดง
2 ปลากระทุงเหวเมือง
3 กระโหลกแพะ
4,5 ปลานิล
6 ปลาสลิด
7 ปลาแปบควายไทพัส

เศษซากปลาที่กำลังย่อยสลายเหล่านี้ถูกศิลปินเก็บรวบรวมไว้ในภาชนะพลาสติกที่เราเก็บได้รายทาง ก่อนที่จะนำมาบรรจุในกล่องพลาสติกที่อัดแน่นไปด้วยทรายแมวเพื่อดูดความชื้นและกลิ่นเหม็นเน่าไปพร้อม ๆ กัน กระนั้นไม่สามารถบรรเทาความรุนแรงของกลิ่นได้ จนทำให้รู้สึกราวกับว่ารถของเราเป็นสุสานเคลื่อนที่ได้

ในท้ายที่สุด เราขับรถไปยังจุดสุดท้ายของการเดินทาง ซึ่งคือจุดที่เชื่อว่าลึกที่สุดหรือที่เรียกกันว่า "สะดือโขง" ตั้งอยู่ที่จังหวัดบึงกาฬ โดยมีเรื่องเล่าว่ามีความลึกถึง 200 เมตร เรายังเห็นเก่งน้ำวนที่มีเรื่องเล่าว่าข้างใต้น้ำวนนั้นคือถ้ำของพญานาคา

ในคืนนั้นเองข้าพเจ้าฝันถึงพญานาค ซึ่งอยู่ในร่างของคุณยายจากหมู่บ้านที่เราแวะถามทาง ในฝันคุณยายถือกิ่งไคร้อยู่ในมือก่อนเอามาอิงที่หน้าผาก ตาคุณยายเบิกโพลงเป็นสีขาว จากนั้นร่างทั้งร่างก็ม้วนกลายเป็นพญานาค

ข้าพเจ้าตื่นตกใจและเป็นกังวลว่านี่อาจเป็นสัญญาณเตือนมิให้เรานำสมบัติจากแม่น้ำโขงกลับไป ก่อนจะเดินทางกลับเราจึงแวะมาไหว้เจ้าที่ด้านหน้าศาลพระภูมิมีอ่างน้ำพุที่ฐานมีรูปปั้นพญานาคประดับอยู่ นอกจากจะขอนำของเหล่านี้กลับไป ขอให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ เรายังขอให้ถูกหวยอีกด้วย

ทรายแมวใช้สำหรับปลาตาย

แม่น้ำโขงคือสระว่ายน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ที่ทุกคนต่างใช้ร่วมกัน

04 เกาะแก่งทุกแห่ง ล้วนเป็นของลาว

แม่น้ำโขงนั้นถือเป็นพรมแดนธรรมชาติระหว่างประเทศไทยและลาว โดยกำหนดให้ร่องลึกของแม่น้ำเป็นเส้นแบ่งเขตแดน ตามหนังสือสัญญาที่ไทยทำไว้กับฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2447 ซึ่งกำหนดให้สยามสละข้ออ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งซ้าย รวมทั้งเกาะแก่งดอนดินทุกแห่งในแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส (ยกเว้น 8 เกาะให้เป็นของฝั่งไทย เช่น ดอนเขียว ดอนเขียวน้อย ดอนน้อย ดอนบ้านแพง เป็นต้น)

ในช่วงเวลาที่แม่น้ำแล้งจนแยกออกเป็นหลายสายให้ใช้ร่องน้ำลึกของสายแยกที่ใกล้ฝั่งไทยที่สุดเป็นเส้นแบ่งเขตแดน แม้ภายหลังร่องน้ำลึกดังกล่าวจะตื้นเขินจนเชื่อมเกาะติดกับฝั่ง ก็ยังคงให้ถือร่องน้ำเดิมที่ตื้นเขินนั้นเป็นเส้นแบ่งเขตแดนตลอดไป ในระหว่างการตามหาซากสัตว์นั้น เราได้ก้าวข้ามเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาตินี้โดยไม่ตั้งใจ ด้วยการเดินขึ้นไปเหยียบบนเกาะแก่งเหล่านั้น

ในการสำรวจนี้เรามักได้รับความช่วยเหลือจากผู้คนในแต่ละพื้นที่ที่เราไป เพื่อช่วยนำทาง พวกเขาพาเราลัดเลาะไปตามเกาะแก่งต่าง ๆ ด้วยความชำนาญและมั่นใจได้ว่าปลอดภัย

มีครั้งหนึ่งที่เราล่องทวนน้ำ เลยเกาะไข่ขึ้นไปจนเกือบจะถึงปากน้ำเหือง เราพบกับเกาะเล็ก ๆ ที่เหมือนเป็นเกาะส่วนตัวสำหรับพักร้อน มีเต็นท์จากโครงสร้างไม้ไผ่และผ้าใบกางอยู่อย่างง่าย ๆ บนเกาะนั้นเราพบหลักฐานว่ามีคนอาศัยอยู่จากเศษหัวปลาหลายหัวที่ถูกสับไว้อย่างดี มากไปกว่านั้น ยังมีประติมากรรมขนาดเล็กปั้นจากดิน ตรงกลางมีรูปปั้นหุ่นคนสองตัว ตัวหนึ่งมีผมมวยเป็นจุก อีกตัวผมถูกขีดเป็นเส้น ตกแต่งด้วยใบไม้กระจุกกระจิกสวยงาม ราวกับเป็นการย่อส่วนเกาะแห่งนี้ลงเท่าขนาดฝ่ามือและเป็นภาพแทนของผู้ที่พำนักอยู่บนเกาะนี้

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ทุกเกาะที่ชาวบ้านสามารถพาเราไปได้ การเหยียบบนเกาะถือเป็นการลักลอบเข้าเมืองและมีสิทธิที่จะโดนทหารฝั่งลาวจับ หากถูกจับมีโทษจำคุกอย่างน้อย 1 เดือน และจ่ายค่าปรับขั้นต่ำ 100 ดอลลาร์สหรัฐ อีกทั้งบางช่วงของแม่น้ำโขงยังถูกใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยาเสพติดข้ามชายแดน ด้วยเหตุนี้การเดินทางกับคนที่รู้จักพื้นที่เป็นอย่างดีจึงช่วยการันตีความปลอดภัยได้

ในบางช่วงบางตอนที่เราล่องเรือไป เราจึงเห็นสถานีตำรวจน้ำ มีเรือลาดตระเวนจอดอยู่ดูน่าเกรงขาม

ซุ้มประตูบนท่าเรือแม่น้ำโขงประดับประดาไปด้วยธงอาเซียน พร้อมข้อความระบุว่าที่ระลึก 1 มกราคม 2559 เปิดประตูสู่อาเซียน หวังว่าแม่น้ำโขงจะเป็นทั้งประตูและเส้นทางที่เชื่อมเราเข้าหากัน

นอกจากนี้ การออกนอกเส้นทางที่คุ้นเคยอาจเป็นอันตรายได้ แม้จะเป็นชาวประมงแต่อุบัติเหตุในแม่น้ำโขงก็เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ใกล้ ๆ กับแก่งกล้า มีแท่งปูนลักษณะเหมือนรองเท้าบูทสองขา **ตั้งอยู่บนโขดหิน คนนำทางท้องถิ่นที่นำทางเราไปบอกว่า แท่งปูนนี้มีประโยชน์อยู่สองประการ คือ เป็นเครื่องช่วยบอกตำแหน่งโขดหินเมื่อคราวน้ำขึ้นสูงสำหรับคนเดินเรือและเป็นสัญลักษณ์บอกหลักเขตแดนไทย–ลาว**

ภาพถ่ายหลายภาพที่ใช้ประกอบบทความนี้ ถ่ายโดยนาตาลี ข้าพเจ้าอยากขอขอบคุณที่ในเอื้อเฟื้อและสำหรับการเป็นเพื่อนร่วมเดินทาง เช่นเดียวกับเรืองศักดิ์ผู้มอบบันดาลใจตลอดทั้งการเดินทาง

จึงเห็นได้ว่าการจัดการเกาะดอนต่าง ๆ ยังถูกมองและจัดการในมิติความมั่นคงของชาติ ในฐานะชายแดน แม้ว่าในแง่หนึ่งพื้นที่นี้จะเป็นพื้นที่ของการติดต่อการค้าและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนที่หลากหลายก็ตาม

05 นักล่า (ใหม่) แห่งลุ่มน้ำโขง

เย็นวันที่ร้อนอบอ้าวจนเห็นไอร้อนระเหิดออกจากทราย น้ำโขงบริเวณนั้นแห้งจนดูเสมือนว่าสามารถเดินข้ามฝั่งหากันได้ เรามองเห็นชายคนหนึ่ง**เดินข้ามแม่น้ำ**จากฝั่งลาวมายังฝั่งไทย เมื่อมาถึงฝั่งไทยเขาขี่มอเตอร์ไซต์ที่จอดรออยู่ริมฝั่งออกไปตามถนนใหญ่ ราวกับเรื่องนี้เป็นสิ่งสามัญที่ใคร ๆ ก็สามารถทำได้

เช่นเดียวกันกับแต่กาลก่อนที่ตาจึ่งขึ่งตั้งแดงสามารถก้าวข้ามแม่น้ำโขงไปมาได้อย่างเป็นอิสระ

การเดินทางในครั้งนี้จบลงภายในสิบวัน เราขับรถไปส่งศิลปินที่กรุงเทพฯ จากถนนเลียบฝั่งแม่น้ำเปลี่ยนเป็นถนนทางหลวงสายหลัก จากทิวทัศน์ธรรมชาติสู่ภาพความเป็นเมือง แม้ว่าจะเริ่มค่ำแต่แสงไฟสว่างไสวริมถนนก็ยังสาดแสงนำทางเราอยู่เสมอ จนอดคิดไม่ได้ว่าแหล่งกำเนิดพลังงานไฟฟ้านี้มาจากที่ใด มาจากเขื่อนไซยะบุรีหรือไม่ ความสะดวกสบายในชีวิตของเรานั้นแลกมาด้วย
การต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากไปหรือไม่ ความเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงจะเป็นเช่นไร

แม้การล่าสมบัติของเราจะจบลง กระนั้น การตามล่าทรัพยากรขนานใหญ่โดยกลุ่มทุนและรัฐมหาอำนาจยังคงดำเนินต่อไป ขณะที่กำลังขับรถอยู่นั้นเรื่องราวของตาจึ่งขึ่งตั้งแดงก็ลอยขึ้นมาในหัว ทำให้สงสัยว่าหากนายพรานไม่หลงเชื่อกลอุบายของเณรรูปนั้น เขาจะกั้นลำน้ำสำเร็จหรือไม่ หากสำเร็จโขดหินเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นเหมือนเขื่อนกั้นทางไม่ให้น้ำไหลผ่าน เช่นเดียวกันกับการสร้างเขื่อนที่ต่อไปอาจกลายเป็นจุดจบของแม่น้ำโขง

แม้ว่าจะไม่มีคำตอบที่ชัดเจนแต่เราต่างรู้ดีว่าความเปลี่ยนแปลงเพียงนิดเดียวจากต้นน้ำจะสั่นสะเทือนถึงปลายน้ำ

กิตติมา จารีประสิทธิ์

จบการศึกษาระดับปริญญาโทสาขา Curating & Collections จาก Chelsea College of Arts ประเทศอังกฤษ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งภัณฑารักษ์ให้กับพิพิธภัณฑ์ศิลปะร่วมสมัยใหม่เอี่ยม จังหวัด เชียงใหม่ เธอร่วมเปิดห้องทดลองภัณฑารักษ์และสำนักพิมพ์หนังสือศิลปิน ในนาม Waiting You Curator Lab (2559) กิตติมาสนใจศิลปะและวัฒนธรรมร่วมสมัย โดยเฉพาะประเด็นที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองเชิงวิพากษ์ ทั้งที่เกี่ยวกับประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทำงานร่วมกับนัก วิชาการ ศิลปิน องค์กร และพื้นที่ทางศิลปะในหลากหลายรูปแบบจากหลากหลายประเทศ

กิตติมาได้ร่วมทำงานทั้งในฐานะภัณฑารักษ์หลักและภัณฑารักษ์ร่วม เธอเป็นภัณฑารักษ์นิทรรศการ *House Calls: Pinaree Sanpitak* ที่ มูลนิธิ 100 ต้นสน (2563) *Breast Stupa Cookery: the world turns upside down* ที่ โนว่า คอนเทมโพรารี่ (2563) *แดนชั่วขณะ: ศิลปะสมใหม่เอี่ยม พ.ศ. 2553 – 2562* (2562), นิทรรศการ *In search of other times: reminiscence of things collected* ที่ JWD Art Space กรุงเทพ (2562) นิทรรศการ *Occasionally Utility* ที่แกลเลอรี่เว่อร์ กรุงเทพฯ (2560), นิทรรศการ *The Thing That Takes Us Apart* ที่แกลเลอรี่ซีสเขป เชียงใหม่ (2560) เป็นต้น

pollination

โครงการ 'Pollination' จัดขึ้นโดย The Factory Contemporary Arts Centre โฮจิมินห์ ภัณฑารักษ์ที่ได้รับเลือกของโครงการ LIR (ยอคยาการ์ต้า) และ กิตติมา จารีประสิทธิ์ (เชียงใหม่) ได้เชื้อเชิญศิลปิน มาริอันโต้ (ยอคยาการ์ต้า) และ เรืองศักดิ์ อนุวัตรวิมล (กรุงเทพฯ) เพื่อที่จะทำงานร่วมกันในโครงการ '*Of Hunters and Gatherers*' หลังจากลงพื้นที่วิจัยและใช้เวลาทำงานร่วมกันเป็นเวลากว่าหนึ่งปี ภายใต้ภูเขาไฟเมอราปีที่ยังคงปะทุอยู่ และแม่น้ำโขงบริเวณชายแดนไทยลาวที่ได้รบผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ผลลัพธ์คือนิทรรศการ 'นักล่า' จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์ศิลปะร่วมสมัยใหม่เอี่ยม เชียงใหม่ (19 มีนาคม พ.ศ. 2564) การจัดซิมโพเซียมออนไลน์ (28 – 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2564) และ เวปไซต์อที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ

จัดตั้งโดย

THE FACTORY CONTEMPORARY ARTS CENTRE

ก่อตั้งโดย

SAM | Fund for Arts and Ecology

MAIIAM CONTEMPORARY ART MUSEUM

สนับสนุนโดย

SELASAR SUNARYO art space

graycenter FOR ARTS AND INQUIRY